

Διατύπωση Προσκήσεων: Ηλικιακές Διαφορές

Abstract

The present study compares the politeness strategies used by two different age groups of Greek speakers performing the speech event of inviting. It is shown that older speakers are primarily concerned with avoiding the imposition on the recipient, while younger speakers to enhance solidarity, revealing thus different attitudes towards the speech event in question. It is also claimed that their preferences can be considered different realizations of positive politeness, licensed by their age and life-style.

1. Εισαγωγή

Ο τρόπος με τον οποίο οι ομιλητές διαφόρων γλωσσών διατυπώνουν και αρνούνται προσκλήσεις έχει μελετηθεί αρκετά τα τελευταία χρόνια, αφού θεωρείται αποκαλυπτικός για τις κοινωνιοπολιτισμικές αξίες των γλωσσικών κοινοτήτων (βλ. Wolfson, D'Amico-Reisner & Huber 1983). Μία από τις κατευθύνσεις της έρευνας αφορά τις στρατηγικές ευγένειας που επιστρατεύουν οι ομιλητές κατά το γλωσσικό γεγονός της πρόσκλησης (βλ. π.χ. García 1999· Félix-Brasdefer 2003). Δεδομένου ότι δεν έχει γίνει καμία σχετική έρευνα για τα ελληνικά, στην εργασία αυτή θα εξετάσω τις στρατηγικές ευγένειας που χρησιμοποιούν οι ομιλητές της ελληνικής κατά τη διατύπωση προσκλήσεων. Ειδικότερα, θα επικεντρωθώ σε διαφορές μεταξύ δύο ηλικιακών ομάδων, όπως αυτές παρατηρήθηκαν στο πλαίσιο ευρύτερης έρευνας που αποσκοπούσε στον εντοπισμό της νόρμας σε σχέση με την οποία θα συγκρινόταν η πραγμάτωση μη φυσικών ομιλητών της ελληνικής κατά τη διατύπωση προσκλήσεων και στην αξιοποίηση των αποτελεσμάτων για τη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας. Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι οι νεότεροι σε ηλικία ομιλητές διατυπώνουν τις προσκλήσεις άμεσα και με μεγάλη επιμονή, ενώ οι μεγαλύτεροι είναι πολύ πιο έμμεσοι και σαφώς λιγότερο (ή και καθόλου) επίμονοι.

Βάσει δεδομένων θα προσπαθήσω να περιγράψω και να ερμηνεύσω τις διαφορές αυτές στηριζόμενη κυρίως στο θεωρητικό πρότυπο των Brown & Levinson (1987) για την ευγένεια. Στόχος είναι να απαντηθούν τα εξής ερωτήματα:

(α) ποιες στρατηγικές ευγένειας επιλέγει η κάθε ηλικιακή ομάδα;

Θερμές ευχαριστίες στη Μαρία Σηφιανού για τις πολύτιμες παρατηρήσεις της. Το άρθρο αποτελεί προϊόν ευρύτερης έρευνας που χρηματοδοτείται από το Πανεπιστήμιο Αθηνών (κωδικός προγράμματος: 70/4/8843).

- β) σε ποιον βαθμό οι στρατηγικές εκφράζουν διαφορετική στάση κάθε ομάδας απέναντι στην πρόσκληση;
- γ) ποιες είναι οι συνυποδηλώσεις των διαφορετικών επιλογών για τον ρόλο της ηλικίας και για το φαινόμενο της ευγένειας;

Η δομή της εργασίας είναι η εξής: η ενότητα 2 παρουσιάζει το θεωρητικό υπόβαθρο και τη μεθοδολογία της έρευνας. Στην ενότητα 3 αναλύονται τα δεδομένα και στην ενότητα 4 παρουσιάζονται οι θεωρητικές συνυποδηλώσεις της ανάλυσης. Στην ενότητα 5 παρατίθενται τα συμπεράσματα της όλης πραγμάτευσης.

2. Θεωρητικό υπόβαθρο και μεθοδολογία

Στη βιβλιογραφία οι προσκλήσεις θεωρούνται γενικά πράξεις απειλητικές για τον αποδέκτη, εφόσον λειτουργούν κατευθυντικά, προτρέποντάς τον να προβεί σε μια ενέργεια που του υποδεικνύεται από τον ομιλητή (Searle 1979· Wierzbicka 1987· Félix-Brasdefer 2003). Ενώ, ωστόσο, μπορούν να θεωρηθούν κινήσεις επιβολής που παρεμποδίζουν σε έναν βαθμό την ελευθερία του αποδέκτη, παράλληλα λειτουργούν και ως εκφράσεις επιδοκμασίας και συμπάθειας (βλ. π.χ. García 1999, 401). Η García, η οποία μελετά συστηματικά τις προσκλήσεις στα ισπανικά της Βενεζουέλας, διαμορφώνει μια τυπολογία ειδικά για τις προσκλήσεις στηριγμένη στην τυπολογία των Blum-Kulka κ.ά. (1989) για τα αιτήματα και στο πρότυπο των Brown & Levinson (1987) για την ευγένεια. Τα αποτελέσματά της προκύπτουν από ποσοτική ανάλυση των στρατηγικών που χρησιμοποιούν οι ομιλητές στα τρία διαφορετικά στάδια που αναγνωρίζει: (1) πρόσκληση-απόκριση, (2) επιμονή-απόκριση, (3) κλείσιμο της πρόσκλησης. Ενώ η τυπολογία της παρουσιάζει διάφορα προβλήματα και θα την επικαλεστώ μόνο ως προς ορισμένα σημεία, τα στάδια που εντοπίζει αποτελούν χρήσιμο μεθοδολογικό εργαλείο και θα χρησιμοποιηθούν για την ανάλυση των δεδομένων που θα παρουσιαστεί εδώ.

Το ζήτημα της ευγένειας και το πρότυπο των Brown & Levinson (1987) είναι σημαντικά λόγω του δισυπόστατου χαρακτήρα των προσκλήσεων ως πράξεων που απειλούν το αρνητικό πρόσωπο του αποδέκτη και παράλληλα ενισχύουν το θετικό του πρόσωπο.

Για τη συλλογή των δεδομένων ακολουθήθηκε η μεθοδολογία του συνομιλιακού αυτοσχεδιασμού κατά το πρότυπο της García (1999), με μικρές διαφοροποιήσεις. Τα υποκείμενα από τα οποία αντλήθηκαν τα δεδομένα είναι 60 φυσικοί ομιλητές της ελληνικής, χωρισμένοι σε δύο ομάδες. Η πρώτη (Ο1) απαρτίζεται από άτομα 35–45 ετών, κατοίκους Αθηνών, με ανώτατη εκπαίδευση, ενώ η δεύτερη (Ο2) από άτομα 18–22 ετών, επίσης κατοίκους Αθηνών, φοιτητές ανώτατων σχολών. Ζητήθηκε από τους ομιλητές ανά ζεύγη (15 ζεύγη για κάθε ομάδα) να συμμετάσχουν σε μια συνομιλία ακολουθώντας τις

ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΠΡΟΣΚΛΗΣΕΩΝ: ΗΛΙΚΙΑΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ

εξής οδηγίες: Ο ομιλητής έχει τα γενέθλιά του το Σάββατο και προσκαλεί (τηλεφωνικά) τον συνομιλητή σε κάτι που οργανώνει για να τα γιορτάσει. Ο συνομιλητής πρέπει να αρνηθεί την πρόσκληση. Η επιλογή των ζευγών έγινε έτσι, ώστε να έχουν τη μεγαλύτερη δυνατή οικειότητα μεταξύ τους. Η σχέση οικειότητας τέθηκε και ως προϋπόθεση για τον συνομιλιακό αυτοσχεδιασμό. Δεδομένου ότι οι πιο σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομιλητών διαφορετικής ηλικίας εντοπίστηκαν κυρίως στη διατύπωση της πρόσκλησης και ιδιαίτερα στο στάδιο της επιμονής, η ανάλυση επικεντρώνεται στις λεκτικές συνεισφορές του προσκαλούντος, στην παραγωγή δηλαδή 30 υποκειμένων, 15 από κάθε ηλικιακή ομάδα. Οι συνομιλίες μαγνητοφωνήθηκαν και απομαγνητοφωνήθηκαν. Μετά το πέρας κάθε συνομιλίας οι συμμετέχοντες έδωσαν σύντομη συνέντευξη σχετικά με τη στάση που κράτησαν, ιδιαίτερα ως προς την επιμονή στις προκλήσεις. Τα σχόλιά τους ελήφθησαν υπόψη για την ερμηνεία που θα ακολουθήσει.

Από την ανάλυση των δεδομένων φαίνεται ότι:

(1) Οι νεότεροι ομιλητές επιλέγουν σχεδόν αποκλειστικά στρατηγικές θετικής ευγένειας, επιβεβαιώνοντας τις απόψεις περί θετικού προσανατολισμού της ελληνικής ευγένειας σε οικείες σχέσεις (βλ. π.χ. Sifianou 1992· Pavlidou 1994· Makri-Tsilipakou 2001). Επίσης δεν διστάζουν να απειλήσουν τόσο το θετικό όσο και το αρνητικό πρόσωπο του αποδέκτη και δείχνουν πολύ μεγάλη επιμονή στις προσκλήσεις.

(2) Σε σύγκριση με τους νεότερους, οι μεγαλύτεροι ομιλητές δείχνουν να προσανατολίζονται προς την αρνητική ευγένεια. Πρώτο μέλημά τους φαίνεται να είναι η προστασία του αρνητικού προσώπου του συνομιλητή, ενώ ουδέποτε απειλούν το θετικό του πρόσωπο. Αυτό προκύπτει από δύο κυρίως στοιχεία: Αφενός, από την όλη δομή των προσκλήσεών τους, από την οποία απουσιάζει σχεδόν τελείως το στάδιο της επιμονής, το κατεξοχήν δηλαδή απειλητικό για το αρνητικό πρόσωπο του αποδέκτη στάδιο. Αφετέρου, από το ότι, παρόλο που σε όλα τα στάδια χρησιμοποιούν τόσο στρατηγικές θετικής όσο και αρνητικής ευγένειας, οι τελευταίες υπερισχύουν σε ορισμένες περιπτώσεις.

Θα υποστηριχθεί εδώ ότι οι διαφορετικές αυτές συμπεριφορές παραπέμπουν σε διαφορετικές στάσεις των δύο ομάδων απέναντι στις προσκλήσεις και ότι έχουν τέτοιες συνυποδηλώσεις για τη θεωρία, ώστε η άποψη περί υπερίσχυσης της θετικής ευγένειας στην ελληνική κοινωνία να μην καταρρίπτεται τελικά.

3. Ανάλυση δεδομένων

Τα παραδείγματα που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια είναι αντιπροσωπευτικά της συμπεριφοράς κάθε ομάδας σε κάθε στάδιο.

3.1 1ο στάδιο: πρόσκληση-απόκριση

Το παράδειγμα [1] προέρχεται από τα δεδομένα της Ο1, ενώ τα [2α-β] από τα δεδομένα της Ο2.

[1]

Ο: [...] *Ναι μωρέ μια το ένα μια το άλλο, τέλος πάντων περαστικά να είναι και να έχουμε ευχάριστα να βλέπομαστε [...] γι' αυτό σε πήρα τώρα για ένα ευχάριστο...*

Α: *Για πες μου*

Ο: *Λέγαμε με τον Νίκο μήπως κάνουμε ξέρεis έτσι ένα τραπέζι επειδή δεν είχαμε γιορτάσει ούτε στη γιορτή του ούτε τίποτα γιατί έχω και γενέθλια εγώ το Σάββατο να μαζευτούμε ξέρεis οι πολύ φίλοι γιατί πολλά πολλά δεν μπορούμε, να πιούμε ένα κρασάκι. Μπορείτε να έρθετε αν δεν έχετε τίποτα να κάνετε με τον Άρη το Σάββατο το βράδυ;*

[2α] [...] *Να σου πω τώρα... το Σάββατο έχω τα γενέθλιά μου και θα μαζευτούμε να κάνουμε ένα παρτάκι. Είσαι;*

[2β][...] *Να σου πω το άλλο Σάββατο έχω γενέθλια και εννοείται ότι θα έρθεις.*

Μια πρώτη παρατήρηση που προκύπτει από το [1] αφορά το πόσο ομιλητικοί είναι οι ομιλητές της Ο1 στο στάδιο αυτό. Η ομιλητικότητα θεωρείται γενικά στρατηγική θετικής ευγένειας (Scollon & Scollon 2001, 51), με την οποία ο ομιλητής δείχνει διατεθειμένος να αφιερώσει χρόνο και ενέργεια στον συνομιλητή. Η επαναλαμβανόμενη χρήση του δείκτη *ξέρεis* επιβεβαιώνει το κοινό έδαφος ανάμεσα στις συνομιλήτριες και λειτουργεί στην κατεύθυνση της ενίσχυσης της οικειότητας. Η οικειότητα και η θετική ευγένεια λειτουργούν, ωστόσο, εδώ απλώς ως πλαίσιο όπου εμφανίζονται κυρίως στρατηγικές αρνητικής ευγένειας.

Κατ' αρχάς, η κυρίως διατύπωση της πρόσκλησης επιτελείται με στρατηγικές που αποσκοπούν στην ελαχιστοποίηση της επιβολής για το αρνητικό πρόσωπο της συνομιλήτριας: το έμμεσο ρητό εκφώνημα στο οποίο συνίσταται η κυρίως πρόσκληση στο [1] όσο και η εισαγόμενη με το *αν* πρόταση που περιλαμβάνει (*Μπορείτε να έρθετε αν δεν έχετε τίποτα να κάνετε με τον Άρη το Σάββατο το βράδυ;*) λειτουργούν στην κατεύθυνση της προστασίας του αρνητικού προσώπου της συνομιλήτριας, μειώνοντας την επιβολή και δείχνοντας ενδιαφέρον για την ελευθερία κινήσεών της (βλ. Sifianou 1992, 118, 188). Στην ίδια κατεύθυνση προστασίας του αρνητικού προσώπου λειτουργούν τα πολλά στο παράδειγμα και συνολικά στα δεδομένα της Ο1 μετριάστικά στοιχεία (π.χ. *λέγαμε με τον Νίκο μήπως κάνουμε έτσι ένα τραπέζι*) καθώς και η εκτεταμένη χρήση αιτιολογήσεων (grounders), που, σύμφωνα με τη García (1999), αποτελούν στρατηγική αρνητικής ευγένειας, αφού υποδηλώνουν ότι ο ομιλητής δεν θα πραγματοποιούσε την απειλητική πράξη αν δεν είχε σοβαρούς λόγους να το κάνει.

ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΠΡΟΣΚΛΗΣΕΩΝ: ΗΛΙΚΙΑΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ

Αντίθετα, η Ο₂ εμφανίζεται ιδιαίτερα σύντομη και σαφώς προσανατολισμένη προς τη θετική ευγένεια και την αλληλεγγύη. Στο [2α] και στο [2β] η διατύπωση της πρόσκλησης επιτελείται με στρατηγικές θετικής ευγένειας. Χαρακτηριστικά, ενώ, όπως και στο [1] η πρόσκληση του [2α] συνίσταται σε μια ερώτηση σχετικά με τη δυνατότητα του συνομιλητή να ανταποκριθεί, στο [2α] χρησιμοποιείται μια ελλειπτική δομή (είσαι;), η οποία συνδέεται με την κοινή γνώση που χαρακτηρίζει τις σχέσεις οικειότητας και άρα με τη θετική ευγένεια (Brown & Levinson 1987, 112). Στην ίδια κατεύθυνση κινείται η διατύπωση της πρόσκλησης στο [2β]. Το εκφώνημα εννοείται ότι θα έρθεις απειλεί το αρνητικό πρόσωπο του συνομιλητή, εφόσον δεν του αφήνει περιθώρια επιλογής, ενώ παράλληλα εκφράζει την πεποίθησή της ομιλήτριας ότι ο συνομιλητής μοιράζεται και επιδοκιμάζει τις επιθυμίες της. Κατά τους Brown & Levinson (1987, 126), αυτού του είδους οι “προπαιτείς” ή αισιόδοξες διατυπώσεις συνιστούν πραγματώσεις θετικής ευγένειας και “αποτελούν ίσως την πιο δραματική διαφορά ανάμεσα στη θετική και την αρνητική ευγένεια κατά την πραγμάτωση απειλητικών λεκτικών πράξεων”.

3.2 2ο στάδιο: επιμονή-απόκριση

Το δεύτερο στάδιο είναι το πιο ενδιαφέρον ως προς τις διαφορές που εμφανίζουν οι δύο ομάδες. Στους νεότερους ομιλητές είναι ιδιαίτερα εκτεταμένο, ενώ στους μεγαλύτερους περιορίζεται συνήθως σε μία συνεισφορά και σε τρεις περιπτώσεις παραλείπεται τελείως. Το [3] προέρχεται από τα δεδομένα της Ο₂, ενώ το [4] από τα δεδομένα της Ο₁.

[3]

- Ο: Όχι ρε Γιωργία αποκλείεται. Θα 'ρθεις είναι τα γενέθλιά μου. Τι; Χωρίς εσένα;
Α: Θέλω να 'ρθω μωρέ και ζηλεύω αλλά θα τα σκατώσω την άλλη μέρα αν είμαι ξε-
νυχτισμένη [...]
Ο: Καλά μιλάμε δεν το πιστεύω μην είσαι φύτουλας ρε παιδί μου. Έλα για δυο ώρες
μην ξενυχτίσεις τι θα πάθεις;
Α: Ρε Άννα την είχα πατήσει την άλλη φορά έκανα μια τέτοια και δεν ήξερα τι έγγρα-
φα την άλλη μέρα. Sorry μωρέ [[αλλά
Ο: [[Παιδάκι μου]] δε θα πάθεις τίποτα [...] θα είναι όλοι θα έρθει και ο Σταύρος που
θυμάσαι τι γέλιο είχε γίνει την άλλη φορά. Θα σε περιμένουν τι θα πω είχε Γαλλι-
κά και δεν ήρθε στο πάρτυ;

[4]

- Α: Αχ μωρέ... δε μπορώ αυτό το Σάββατο είναι το μόνο πράγμα που έχω κανονίσει
για όλη την επόμενη εβδομάδα.
Ο: Τι κρίμα ρε παιδί μου...[[τι κρίμα
Α: [[δε μπορώ είναι... έχω μία πρόσκληση άλλη τέλος [[πάντων
Ο: [[είναι κάτι που δεν αναβάλλεται ε;
Α: Δε νομίζω γιατί είναι κάτι που έχει κανονιστεί από καιρό και είναι σε σπίτι... δεν
είναι πάρτυ είναι ένα τραπέζι

Ο: *[[ναι ναι ναι*

Α: *[[οπότε]] είναι δύσκολο να το αναβάλουν...*

Όπως φαίνεται στο [3], οι νεότεροι ομιλητές περιορίζονται και πάλι σε στρατηγικές θετικής ευγένειας, οι οποίες μάλιστα παρουσιάζουν αξιοσημείωτη ποικιλία.

Κατ' αρχάς, η ίδια η επιμονή απειλεί μεν το αρνητικό πρόσωπο του συνομιλητή, αλλά ταυτόχρονα λειτουργεί ενισχυτικά προς το θετικό του πρόσωπο αναδεικνύοντας το πόσο επιθυμητός είναι στον ομιλητή. Έτσι, η απειλητική για το αρνητικό πρόσωπο έναρξη του σταδίου στο [3] (*Όχι ρε Γιωργία αποκλείεται. Θα'ρθεις είναι τα γενέθλιά μου*), ισοσταθμίζεται από το ενισχυτικό για το θετικό πρόσωπο της συνομιλήτριας εκφώνημα *Χωρίς εσένα*;

Τα εκφωνήματα που ακολουθούν είναι απειλητικά και για τις δύο πλευρές του προσώπου της συνομιλήτριας. Στη δεύτερη συνεισφορά της στο [3] (*Καλά μιλάμε δεν το πιστεύω μην είσαι φύτουλας ρε παιδί μου. Έλα για δυο ώρες μην ξενυχτίσεις τι θα πάθεις*;) η ομιλήτρια χρησιμοποιεί δύο στρατηγικές που απειλούν το θετικό πρόσωπο της συνομιλήτριας: απόρριψη της δικαιολογίας και έκφραση διαμαρτυρίας. Σύμφωνα με τη García (1999, 430), οι στρατηγικές αυτές, συνήθεις στο στάδιο της επιμονής, απειλούν το θετικό πρόσωπο του συνομιλητή, αφού δηλώνουν αποδοκιμασία για τις αντιλήψεις, τις επιλογές του ή τα προσωπικά του χαρακτηριστικά (πρβ. Brown & Levinson 1987, 66). Χαρακτηριστική ως απειλή για το αρνητικό πρόσωπο της συνομιλήτριας είναι η υπόσχεση επιβράβευσης που εμφανίζεται στην τρίτη συνεισφορά (*θα έρθει και ο Σταύρος που θυμάσαι τι γέλιο είχε γίνει την άλλη φορά*). Όπως κάθε υπόσχεση, αποτελεί στρατηγική θετικής ευγένειας που όμως απειλεί την ελευθερία κινήσεων του συνομιλητή, αφού τον πιέζει και του δημιουργεί υποχρέωση (πρβ. Brown & Levinson 1987, 66· García 1999, 430).

Όπως προκύπτει από το [4], όταν επιμένουν τα υποκείμενα της Ο1, η επιμονή τους είναι εξαιρετικά έμμεση και για μία ακόμη φορά εμφανίζει μεικτές στρατηγικές. Η κατεξοχήν επιμονή του ομιλητή στο [4] εκφράζεται στη συνεισφορά *είναι κάτι που δεν αναβάλλεται ε*; Η ερωτηματική-αρνητική δομή του εκφωνήματος λειτουργεί στην κατεύθυνση της αρνητικής ευγένειας, αφού διευκολύνει την αρνητική απάντηση εκ μέρους της συνομιλήτριας (βλ. Sifianou 1992, 147–8) και υπόκειται στη στρατηγική “να είσαι απαισιόδοξος” των Brown & Levinson (1987, 173). Το στάδιο κλείνει αμέσως με αποδοχή της άρνησης εκ μέρους του ομιλητή, η οποία συνιστά θετική ευγένεια, αφού επιδιώκει συμφωνία με τη συνομιλήτρια (Brown & Levinson 1987, 112). Γενικά, η Ο1 συχνά προσφέρει εναλλακτικές λύσεις και σκέφτεται την πιθανότητα αναβολής, (π.χ. *και δεν μπορείτε άρα ούτε αν το έκανα Κυριακή*) κάτι που δεν εμφανίζεται καθόλου στα δεδομένα της Ο2. Επιπλέον, σε δύο τουλάχιστον περιπτώσεις τα υποκείμενα της Ο1 αντιδρούν στην άρνηση της πρό-

ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΠΡΟΣΚΛΗΣΕΩΝ: ΗΛΙΚΙΑΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ

σκλησης αποκλειστικά με επαναλαμβανόμενες εκφράσεις λύπης που δεν συνιστούν πραγματική επιμονή, αφού ουσιαστικά υποκινούνται από την προσπάθεια του συνομιλήτη να δικαιολογηθεί για την άρνηση.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, στα δεδομένα της Οι εμφανίζονται και περιπτώσεις όπου το στάδιο της επιμονής παραλείπεται όπως στο [5]:

[5]

Ο: [...] Να σου πω κάτι το Σάββατο λέμε να συγκεντρωθούμε εδώ πέρα μαζί με τη Ρέα και τα παιδιά και να καθήσουμε να φάμε τίποτα, να χαζέψουμε και να βρεθούμε γιατί έχουμε τόσο καιρό να βρεθούμε

Α: Πότε αυτό το Σάββατο;

Ο: Το Σάββατο το βράδυ ναι

Α: Μωρέ Κάτια

Ο: Χίλια συγγνώμη που δε στο' πα πιο νωρίς αλλά

Α: Όχι μωρέ τι λες τώρα... αλλά επειδή [...] γιόρταζε ο κουνιάδος μου [...] με έχει πάρει η Βάσω από το πρωί και είπα ναι [...]

Ο: Αχ το καταλαβαίνω... το καταλαβαίνω εγώ φταίω που δεν σου το είπα νωρίτερα [...]

Από τον επιτονισμό στο μωρέ Κάτια η ομιλήτρια προβλέπει την επερχόμενη άρνηση της συνομιλήτριας. Όχι μόνο δεν μπαίνει στη διαδικασία επιμονής, αλλά σπεύδει να αναλάβει μέρος της ευθύνης για την άρνηση της πρόσκλησης και περνάει στο τρίτο στάδιο.

3.3. 3ο στάδιο: κλείσιμο

Αντιπροσωπευτικά της συμπεριφοράς των δύο ομάδων στο κλείσιμο της πρόσκλησης είναι τα παραδείγματα [6] για την Οι και [7] για την Ο2.

[6]

Ο: Καλά παιδάκι μου δεν πειράζει... δε θα χάσεις και τίποτα [και

Α: Όχι μωρέ θα ήθελα να έρθω αλλά ξέρω ότι δε θα βγει στα χαρτιά [...]

Ο: Κανένα πρόβλημα Δεν τα ξέρω αυτά [...]. Θα τα πούμε εμείς άλλη στιγμή... πέρνα από το σχολείο άμα θες...

Α: [...] Ευχαριστώ πολύ μωρέ και να περάσετε καλά... αν τυχόν μπορέσω θα εμφανιστώ...

Ο: Καλά μην πιεστείς... ό,τι μπορείς... θα μιλήσουμε [...]

[7]

Ο: Καλά λοιπόν... εγώ πάντως θα περιμένω μέχρι τις 8 τηλέφωνο αν μπορείς να έρθεις... προσπάθησε να έρθεις ρε παιδί μου

Α: OK εντάξει σου λέω θα σε ενημερώσω... ό,τι είναι αν γίνει θα γίνει

Ο: OK εντάξει φιλάκια... πάντως προσπάθησέ το έτσι;

Στο [6] η εναλλαγή στρατηγικών αρνητικής και θετικής ευγένειας είναι εμφανής. Στην πρώτη συνεισφορά η ομιλήτρια ελαχιστοποιεί την επιβολή απαλλάσσοντας την συνομιλήτρια από την υποχρέωση και μειώνοντας την αξία της πρόσκλησης (δεν θα χάσεις και τίποτα). Η ίδια τακτική συνεχίζεται στη

δεύτερη συνεισφορά (*κανένα πρόβλημα*), ακολουθείται όμως από στρατηγική θετικής ευγένειας, (*δεν τα ξέρω αυτά;*) η οποία ενισχύει τη σχέση αλληλεγγύης διεκδικώντας κοινό έδαφος (βλ. Brown & Levinson 1987, 103), αφού η ομιλήτρια φαίνεται να κατανοεί και να συμεριζείται τις ανάγκες και τον τρόπο ζωής της συνομιλήτριας. Η συνεισφορά *θα τα πούμε εμείς άλλη στιγμή* λειτουργεί σε διπλή κατεύθυνση: σύμφωνα με την García (1999, 430), είναι “υπόσχεση μελλοντικής συνάντησης”, απειλητική για το αρνητικό πρόσωπο του συνομιλητή, όπως και κάθε υπόσχεση. Θεωρώ, ωστόσο, ότι σε αυτό το περιεχόμενο μπορεί να λειτουργεί και ως μείωση της επιβολής, αφού προσφέρει στη συνομιλήτρια μια εναλλακτική λύση, επανορθωτική για τη ζημιά που η άρνηση της πρόσκλησης προκάλεσε στο θετικό της πρόσωπο.

Η τελευταία συνεισφορά πριν το κλείσιμο της συνομιλίας (*καλά μην πιεστείς... ό,τι μπορείς*) αποτελεί ρητή προσπάθεια της ομιλήτριας να μην επιβαρύνει τη συνομιλήτρια και άρα λειτουργεί στην κατεύθυνση της αρνητικής ευγένειας (Brown & Levinson 1987, 187).

Όσον αφορά την O₂, τα βασικά χαρακτηριστικά τη συμπεριφοράς της ομάδας στο στάδιο αυτό είναι δύο: αφενός η επιμονή επεκτείνεται απειλώντας το αρνητικό και παράλληλα ενισχύοντας το θετικό πρόσωπο του συνομιλητή, και αφετέρου πολύ συνηθισμένη είναι η στρατηγική ψευδοαποδοχής της άρνησης, που κινείται στο πλαίσιο της θετικής ευγένειας και ιδιαίτερα της στρατηγικής της αποφυγής διαφωνίας (Brown & Levinson 1987, 113–5). Η λειτουργία της στρατηγικής αυτής γίνεται εμφανής στο [7], όπου κάθε φορά που η ομιλήτρια δείχνει να αποδέχεται την άρνηση του συνομιλητή (*καλά λοιπόν [...] ΟΚ εντάξει κτλ.*) στη συνέχεια εμφανίζεται επίμονη (*προσπάθησε να έρθεις ρε παιδί μου [...] πάντως προσπάθησέ το έτσι;*), διατηρώντας έτσι μια ισορροπία μεταξύ της απειλής του αρνητικού προσώπου και της ενίσχυσης του θετικού.

4. Σχολιασμός

Η γλωσσική συμπεριφορά των συμμετεχόντων εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο για το ίδιο το γλωσσικό γεγονός της πρόσκλησης όσο και για τη θεωρία της ευγένειας. Αφενός, αναδεικνύει το ότι η πρόσκληση δεν αποτελεί μια μεμονωμένη λεκτική πράξη, αλλά ότι επεκτείνεται σε μεγαλύτερα αποσπάσματα λόγου. Παράλληλα, ενισχύει απόψεις σύμφωνα με τις οποίες οι στρατηγικές αρνητικής και θετικής ευγένειας δεν είναι αμοιβαίως αποκλειόμενες, όπως υποστηρίζουν οι Brown & Levinson (1987, 270), αλλά μπορεί να συνυπάρχουν (βλ. π.χ. Harris 2001).

Το πιο ενδιαφέρον σημείο, ωστόσο, αφορά τη διαφοροποίηση των δύο ομάδων στο δεύτερο στάδιο. Αντίθετα με τους νεότερους ομιλητές που φαίνεται να θεωρούν την επιμονή *sine qua non* της διαδικασίας της πρόσκλησης,

ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΠΡΟΣΚΛΗΣΕΩΝ: ΗΛΙΚΙΑΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ

οι μεγαλύτεροι απέχουν επί της ουσίας από την απειλητική αυτή πράξη. Φαίνεται, δηλαδή, σαν να τηρούν μια σχετική σιωπή, η οποία σε αυτό το περιεχόμενο μπορεί να εκληφθεί ως στρατηγική αρνητικής ευγένειας (βλ. και Sifianou & Tzanne 1998· Scollon & Scollon 2001, 49). Οι παρατηρήσεις αυτές παραπέμπουν σε διαφορετικές στάσεις των δύο ηλικιακών ομάδων απέναντι στην πρόσκληση. Αν δεχτούμε ότι, όπως προκύπτει από τη θεωρία των Brown & Levinson, οι στρατηγικές ευγένειας που επιλέγουν οι ομιλητές βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με το πόσο απειλητικές θεωρούν τις πράξεις που επιτελούν κάθε φορά, και δεδομένης της δισυπόστατης φύσης της πρόσκλησης ως πράξης που απειλεί το αρνητικό αλλά παράλληλα ενισχύει το θετικό πρόσωπο του αποδέκτη, φαίνεται ότι οι μεγαλύτεροι θεωρούν την πρόσκληση επιβολή σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι οι νεότεροι ομιλητές και συνεπώς καταβάλλουν πολύ μεγαλύτερη προσπάθεια για μείωση της επιβολής. Οι νεότεροι δεν φαίνεται να θεωρούν την πρόσκληση επιβολή, αλλά κυρίως κίνηση αλληλεγγύης, και χρησιμοποιούν τις ανάλογες στρατηγικές ευγένειας.

Τη θέση αυτή επιβεβαιώνουν και τα σχόλια των ίδιων των ομιλητών.¹ Στο ερώτημα “γιατί δεν επιμείνατε (περισσότερο) στην πρόσκληση;”, οι ομιλητές της Οι απάντησαν στην πλειοψηφία τους ότι θεωρούν την επιμονή στις προσκλήσεις πιεστική ή “αγενή”, εφόσον έχουν υπόψη τους τον περιορισμένο χρόνο και τις αυξημένες υποχρεώσεις των ανθρώπων που λαμβάνουν τις προσκλήσεις καθώς και την οικονομική επιβάρυνση που μπορεί να συνεπάγεται μια πρόσκληση για τον προσκαλούμενο. Επεσήμαναν επίσης ότι και εκείνοι δεν θα ήθελαν να πιεστούν σε αντίστοιχη περίπτωση. Αντίθετα, στην ερώτηση “γιατί πιέσατε τόσο τον συνομιλητή να αποδεχθεί την πρόσκληση;”, τα υποκείμενα της Ο2 απάντησαν ότι αυτό είναι φυσικό και απαραίτητο προκειμένου να δείξουν στον προσκαλούμενο ότι επιθυμούν πραγματικά την παρουσία του. Τόνισαν επίσης ότι δεν τους είναι κατανοητό το πώς ένας στενός φίλος μπορεί να είναι απών από μια σημαντική για αυτούς στιγμή.

Αν, λοιπόν, δεχτούμε ότι η γλωσσική συμπεριφορά των μεγαλύτερων ομιλητών σε συνάρτηση και με τα σχόλιά τους παραπέμπουν σε αρνητική ευγένεια, η σύγκριση με τους νεότερους οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, όσον αφορά τις προσκλήσεις, έχουμε ενδεχομένως δύο διαφορετικές τάσεις ως προς την ευγένεια στην ίδια κοινωνία. Δεν θεωρώ, ωστόσο, ότι κάτι τέτοιο ισχύει πραγματικά. Αν στην περίπτωση της Οι είχαμε ένα πραγματικό σύστημα αρνητικής ευγένειας, θα έπρεπε από τις συνεισφορές των υποκειμένων να προκύπτει ένα συνολικό αποτέλεσμα απόστασης, αφού η δημιουργία ή η διατήρηση της απόστασης είναι το κύριο χαρακτηριστικό της αρνητικής ευγένειας. Στο σύνολό τους όμως οι συνεισφορές της Οι δεν δίνουν την εντύ-

¹ Για τη σπουδαιότητα άντλησης τέτοιων σχολίων βλ. π.χ. Watts (2003)· Arundale (2006).

πωση τήρησης των αποστάσεων αλλά τελικά αλληλεγγύης. Τρία βασικά στοιχεία του περικειμένου αποσοβούν κατά τη γνώμη μου την απόσταση που θα μπορούσε να προκύψει από τη χρήση στρατηγικών αρνητικής ευγένειας από την Ο1: (1) η μείξη στρατηγικών θετικής και αρνητικής ευγένειας που χρησιμοποιεί, (2) η ιδιαίτερη ομιλητικότητα που την χαρακτηρίζει σε όλα τα στάδια πλην του δεύτερου και (3) ο πολύ μεγαλύτερος αριθμός φατικών εκφωνημάτων που παρατηρείται πριν την έναρξη του 1ου σταδίου στα δεδομένα της Ο1 σε σύγκριση με τα δεδομένα της Ο2. Ειδικά ως προς το ζήτημα των φατικών εκφωνημάτων η Pavlidou (1994, 509) υποστηρίζει ότι χρησιμοποιούνται στα ελληνικά “για να ενδυναμώσουν τη διαπροσωπική πτυχή της επικοινωνίας δείχνοντας εμπλοκή και ενθαρρύνοντας τη σχέση στην κατεύθυνση μεγαλύτερης οικειότητας”. Θεωρώ συνεπώς ότι σε αυτό το περιεχόμενο η διεπίδρασή τους με τις στρατηγικές αρνητικής ευγένειας ενισχύει την αλληλεγγύη μεταξύ των συμμετεχόντων, οπότε μειώνεται τόσο η επιβολή που θα ακολουθήσει όσο και η αίσθηση απόστασης που θα μπορούσε να προκύψει από τη χρήση των στρατηγικών αρνητικής ευγένειας.

Βάσει των παραπάνω υποστηρίζεται εδώ ότι σε αυτό το περιβάλλον τόσο η χρήση στρατηγικών αρνητικής ευγένειας όσο και η αποχή των ομιλητών της Ο1 από το δεύτερο στάδιο μπορούν τελικά να αναχθούν σε μια στρατηγική θετικής ευγένειας ή αλληλεγγύης σύμφωνα με την οποία “ο ομιλητής δείχνει ότι γνωρίζει τις ανάγκες του συνομιλητή και ότι τις λαμβάνει υπόψη του” (Brown & Levinson 1987, 103; Scollon & Scollon 2001, 50). Δεν έχουμε έτσι δύο τάσεις ως προς την ευγένεια αλλά δύο διαφορετικούς τρόπους των ηλικιακών ομάδων να εκφράζουν αλληλεγγύη, οι οποίοι υπαγορεύονται από τη στάση τους απέναντι στις προσκλήσεις, όπως αυτή προκύπτει από την ηλικία τους σε συνάρτηση με τον τρόπο ζωής τους. Η θέση αυτή θέτει βέβαια έναν προβληματισμό σχετικά με το γιατί η θεωρία των Brown & Levinson διαχωρίζει την ανάγκη για αυτονομία και ελευθερία κινήσεων από τις υπόλοιπες ανάγκες του συνομιλητή. Αυτό είναι ένα τεράστιο θεωρητικό θέμα, το οποίο αναφέρω, αλλά, για λόγους έκτασης, δεν θα συζητήσω περαιτέρω.

5. Συμπεράσματα

Εξετάστηκε εδώ η γλωσσική συμπεριφορά δύο διαφορετικών ηλικιακών ομάδων, φυσικών ομιλητών της ελληνικής κατά τη διατύπωση προσκλήσεων, με γνώμονα τις χρησιμοποιούμενες στρατηγικές ευγένειας. Διαπιστώθηκε απόκλιση μεταξύ των ομάδων όσον αφορά δύο κυρίως σημεία: (α) οι μεγαλύτεροι σε ηλικία ομιλητές χρησιμοποιούν περισσότερες στρατηγικές αρνητικής ευγένειας από τους νεότερους και επιμένουν πολύ λιγότερο στις προσκλήσεις, και (β) (που προκύπτει εν μέρει από το (α)) οι μεγαλύτεροι αντιμετωπίζουν την πρόσκληση κυρίως ως απειλή του αρνητικού προσώπου του συ-

ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΠΡΟΣΚΛΗΣΕΩΝ: ΗΛΙΚΙΑΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ

νομιλητή, αντίθετα από τους νεότερους που την αντιμετωπίζουν ως ενίσχυση του θετικού του προσώπου. Η στάση των μεγαλύτερων ομιλητών ερμηνεύθηκε όχι ως γνήσια αρνητική ευγένεια αλλά ως διαφορετική πραγματώση της θετικής ευγένειας από την οποία χαρακτηρίζεται κυρίως η ελληνική γλωσσική κοινότητα. Από την όλη πραγματέυση προκύπτουν ενδιαφέροντα επιμέρους συμπεράσματα αλλά και προοπτικές για μελλοντική έρευνα.

Κατ' αρχάς, η συμπεριφορά των μεγαλύτερων σε ηλικία ομιλητών αντικείται στα όσα γνωρίζουμε για τη συμπεριφορά των Ελλήνων κατά τις προσκλήσεις. Παραδοσιακά, οι Έλληνες φέρονται να είναι εξαιρετικά επίμονοι στις προσκλήσεις τους. Η ανάλυση της συμπεριφοράς των ομιλητών της ΟΙ θα μπορούσε, λοιπόν, να σηματοδοτεί μια αλλαγή στάσης της ελληνικής κοινωνίας όσον αφορά το σημείο αυτό, η οποία αρκετά εύλογα ξεκινά από τα αστικά κέντρα και υπαγορεύεται από τον αστικοποιημένο τρόπο ζωής. Θα ήταν ίσως λογικό να περιμένει κανείς ότι η αλλαγή θα σημειωνόταν αρχικά στη γλωσσική συμπεριφορά των νεότερων σε ηλικία υποκειμένων. Αν, ωστόσο, ληφθεί υπόψη η σαφώς μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων των υποκειμένων της Ο2 και το ότι δεν έχουν λόγω ηλικίας υποχρεώσεις αντίστοιχες με αυτές των μεγαλύτερων, η συμπεριφορά τους είναι ερμηνεύσιμη.

Ένα τελευταίο ζήτημα αφορά το ερώτημα που υποκίνησε αρχικά την έρευνα αυτή, ποια είναι δηλαδή η πολιτισμική νόρμα για τη διατύπωση των προσκλήσεων στα ελληνικά, ιδιαίτερα όσον αφορά το θέμα της επιμονής. Αντίθετα με ό,τι συμβαίνει με άλλες κοινωνίες θετικής ευγένειας, όπως αυτή που μελετά η García (1999), όπου η επιμονή και η επιβολή στο αρνητικό πρόσωπο κατά τις προσκλήσεις αποτελούν τη νόρμα, τα δεδομένα που αναλύθηκαν εδώ δημιουργούν προβληματισμό όσον αφορά την υπόσταση της επιμονής στις προσκλήσεις στα ελληνικά. Ενώ η θετική ευγένεια και η αλληλεγγύη αποτελεί, και βάσει της ερμηνείας που δόθηκε εδώ, τη νόρμα, κάτι αντίστοιχο δεν φαίνεται να ισχύει απαραίτητα και για την επιβολή ή για την επιμονή στις προσκλήσεις. Κρίνεται, λοιπόν, απαραίτητη πιο εκτεταμένη έρευνα σχετικά με το σημείο αυτό, ειδικά αν τα αποτελέσματα τέτοιων αναλύσεων πρόκειται να χρησιμοποιηθούν ως εργαλεία για τη διδακτική της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας.

Βιβλιογραφία

- Arundale, R. 2006. "Face as Relational and Interactional: A Communication Framework for Research on Face, Facework and Politeness", *Journal of Politeness Research* 2, 193-216.
- Brown, P. & S. C. Levinson. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Κέμπριτζ, Cambridge University Press.
- García, C. 1999. "The Three Stages of Venezuelan Invitations and Responses", *Multilingua* 18(4), 391-433.

- Félix-Brasdefer, J. 2003. "Declining an Invitation: A Cross-cultural Study of Pragmatic Strategies in American English and Latin American Spanish", *Multilingua* 22(3), 225-55.
- Harris, S. 2001. "Being Politically Impolite: Extending Politeness Theory to Adversarial Political Discourse", *Discourse and Society* 12, 451-72.
- Makri-Tsilipakou, M. 2001. "Congratulations and Bravo!", στο A. Bayraktaroğlu & M. Sifianou (επιμ.), *Linguistic Politeness Across Boundaries: The Case of Greek and Turkish*. Άμστερνταμ & Φιλαδέλφεια, John Benjamins, 137-78.
- Pavlidou, Th. 1994. "Contrasting German and Greek Politeness and the Consequences", *Journal of Pragmatics* 21(5), 487-511.
- Searle, J. R. 1979. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Κέμπριτζ, Cambridge University Press.
- Sifianou, M. 1992. *Politeness Phenomena in England and Greece: A Cross-cultural Perspective*. Οξφόρδη, Oxford University Press.
- Sifianou, M. & A. Tzanne. 1998. "Silence as a Face-Saving Strategy in Interaction", στο A. R. Cacoullou & M. Sifianou (επιμ.), *Anatomies of Silence*. Αθήνα, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Scollon, R. & S. Wong Scollon. 2001. *Intercultural Communication: A Discourse Approach*. Οξφόρδη, Blackwell.
- Watts, R. 2003. *Politeness*. Κέμπριτζ, Cambridge University Press.
- Wierzbicka, A. 1987. *English Speech Act Verbs: A Semantic Dictionary*. Νέα Υόρκη, Academic Press.
- Wolfson, N., L. D'Amico-Reisner & L. Huber. 1983. "How to Arrange for Social Commitments in American English: The Invitation", στο N. Wolfson & E. Judd (επιμ.), *Sociolinguistics and Language Acquisition*. Λονδίνο, Newbury House.

Λέξεις κλειδιά: πρόσκληση, ευγένεια, ηλικιακή ομάδα.